

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ ТА ЙОГО ВИЗНАЧАЛЬНА РОЛЬ В ЕКОНОМІЧНОМУ ЗРОСТАННІ ДЕРЖАВИ

*В.В. Коваленко, доктор економічних наук, професор
Одеський національний економічний університет
(м. Одеса, Україна)*

Забезпечення економічного зростання є найважливішою умовою зростання рівня життя. Як зазначає Пелех О.Б., «... економічне зростання свідчить про збільшення доходів усіх власників факторів виробництва, адже зростання доходів домогосподарств дає їм можливість задовольняти свої потреби на більш високому рівні; зростання доходів підприємств дає змогу розвивати виробництво, вдосконалюватися, підвищувати рівень оплати праці тощо; збільшення доходів уряду дає змогу реалізовувати на належному рівні соціально-економічну політику держави та забезпечувати задоволення суспільних потреб». [1, с. 60].

Згідно з А. Смітом, економіка будь-якої країни, розвиваючись, множить багатства народу не тому, що ці багатства є грошима, а тому, що багатство слід вбачати в матеріальних (фізичних) ресурсах, які дає «щорічна праця кожного народу» [2].

Економічний розвиток країни належить до основних постулатів, які характеризують національну економіку. Аналіз праць вітчизняних дослідників доводить [3, с. 86], що сучасна наука трактує економічний розвиток як процес переходу від одного етапу економічного розвитку до іншого, коли на кожному подальшому етапі виробляються, окрім старих груп товарів та послуг, абсолютно нові, використовуються новіші технології та способи організації виробництва.

Для вимірювання економічного розвитку використовують різні показники, статистичний аналіз яких дає змогу оцінити спрямованість і тенденції розвитку, а також чинники, що на нього впливають. На макrorівні основним показником розвитку економіки країни є валовий внутрішній продукт (ВВП). Згідно з визначенням економічного словника [4, с. 32].

ВВП – це узагальнений економічний показник, розрахований у системі національних рахунків, який оцінює остаточні результати поточного виробництва на території країни за певний проміжок часу, як правило, за рік. Він розраховується як сума доданої вартості, створеної у виробничій та невиробничій сферах, і спожитого основного капіталу у вигляді амортизації. Чим більше значення показника, тим вище рівень розвитку країни.

Показник ВВП характеризує можливості економіки щодо забезпечення добробуту населення в трьох аспектах: ефективність розподілу виробництва на продукти проміжного та кінцевого призначення; структура кінцевого попиту (споживання, нагромадження, внутрішньо торговельне сальдо); первинні доходи.

Оскільки усі основні показники в системі національних рахунків відображають результати економічної діяльності за рік і виражені в цінах цього року, вони є номінальними. Номінальні показники не дають змогу здійснювати аналіз та порівняння ВВП різних країн світу, а також порівнювати показники однієї країни в різні періоди часу. Такі показники можна порівнювати за допомогою реальних даних, а саме показників реального виробництва та реального рівня доходів, які виражені в незмінних зіставлених цінах [5, с. 45], тому дослідження динаміки ВВП України пов'язане з аналізом номінального та реального ВВП. Номінальний ВВП – це ВВП, розрахований у цінах цього року. На величину номінального ВВП впливають такі фактори: зміни реального рівня виробництва; зміна рівня цін. Реальний ВВП – це ВВП, який вимірюється у зіставлених незмінних цінах, у цінах базового року. При цьому базовим роком може бути вибраний будь-який рік, тобто за хронологією він може бути як раніше, так і пізніше конкретного (рис. 1).

Як свідчать рисунку 1, впродовж 2010–2013 рр. реальний ВВП мав тенденцію до щорічного зростання. Така динаміка вказувала на незначне, проте все ж таки зростання економіки України загалом. Але у 2014 р. зростання обсягу номінального ВВП порівняно з 2013 р. сягнуло 121 717 млрд. грн., або 108,3%, водночас обсяг реального ВВП у 2014 р. впав на 35 103 млрд. грн., або до 97,5% (рис. 1). Такі значні перепади, коли номінальний ВВП зростає, а реальний падає, відбуваються під час інфляції у зв'язку зі зростанням цін на товари та послуги з одночасним скороченням обсягів виробництва, споживанням [6;7].

Проведемо порівняльний аналіз економічного розвитку України та країн Європи. Аналіз номінального ВВП України протягом понад 20 останніх років (табл. 1.), демонструє позитивну

тенденцію до зростання протягом усього періоду, за винятком 2009 р., який припав на період світової економічної кризи 2008–2009 рр. [6; 7; 8].

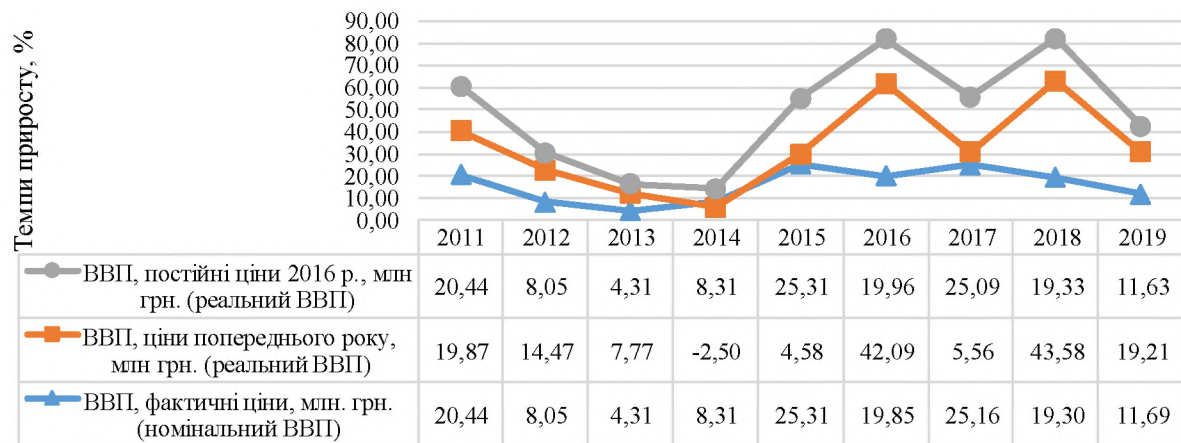

Рисунок 1 – Темпи приросту ВВП України за різними методиками розрахунку за період 2011-2019 рр., %

Таблиця 1 – Динаміка ВВП України та груп країн Європи

Роки	ВВП України, номінальний		ВВП (ПКС) на душу населення, current international \$				
	всього, млн. грн.	на душу населення, грн.	Україна	Польща	ЦСЄ і Балтика ¹	Єврозона ²	ЄС
1996	81 519	1 595	-	-	-	-	-
1997	93 365	1 842	-	-	-	-	-
1998	102 593	2 040	-	-	-	-	-
1999	130 442	2 614	-	-	-	-	-
2000	176 128	3 582	3 803	10 651	10 010	25 317	22 573
2001	211 175	4 340	4 290	11 111	10 791	26 514	23 690
2002	234 138	4 855	4 628	11 781	11 598	27 539	24 733
2003	277 355	5 801	5 206	12 256	12 339	27 955	25 325
2004	357 544	7 535	6 042	13 346	13 463	29 072	26 559
2005	457 325	9 709	6 452	13 896	14 290	30 106	27 505
2006	565 018	12 076	7 184	15 144	15 884	32 522	29 757
2007	751 106	16 150	8 006	16 785	17 710	34 411	31 531
2008	990 819	21 419	8 396	18 310	19 612	35 747	32 958
2009	947 042	20 564	7 240	19 243	19 611	34 844	32 162
2010	1 079 346	24 798	7 666	21 069	20 728	35 842	33 260
2011	1 299 991	29 980	8 910	22 851	22 151	37 434	34 720
2012	1 404 669	32 480	9 343	23 833	22 956	37 810	35 279
2013	1 465 198	33 965	10 692	24 719	23 974	38 992	36 492
2014	1 586 915	36 904	10 744	25 602	24 956	39 922	37 503
2015	1 988 544	46 413	10 164	26 595	25 842	40 865	38 457
2016	2 385 367	55 899	11 148	27 383	26 867	42 081	39 625
2017	2 982 920	70 224	11 871	29 026	28 681	43 637	41 126
2018	3 558 706	84 192	12 629	31 834	31 740	47 283	44 387
2019	3 974 564	94 590	13 341	34 218	34 136	49 237	46 468

Примітка:

¹Болгарія, Кіпр, Чеська Республіка, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина, Словенія;

²19 країн ЄС

Інша ситуація складається, якщо розглядати ВВП за паритетом купівельної спроможності, зокрема на душу населення (рис. 2) [6; 7; 8].

Так, динаміка ВВП (ПКС) на душу населення України до 2008 р. мала виразну тенденцію до зростання. Однак з 2009 р. ця тенденція призупиняється. Зазначене спричинено світовою фінансово-економічною кризою 2008–2009 рр., через що у 2009 р. мали зниження рівня цього показника. Далі після незначного піднесення у 2010–2014 рр. знову настає його падіння, пов'язане з війною на сході України. З 2016 р. ВВП (ПКС) знову починає зростати.

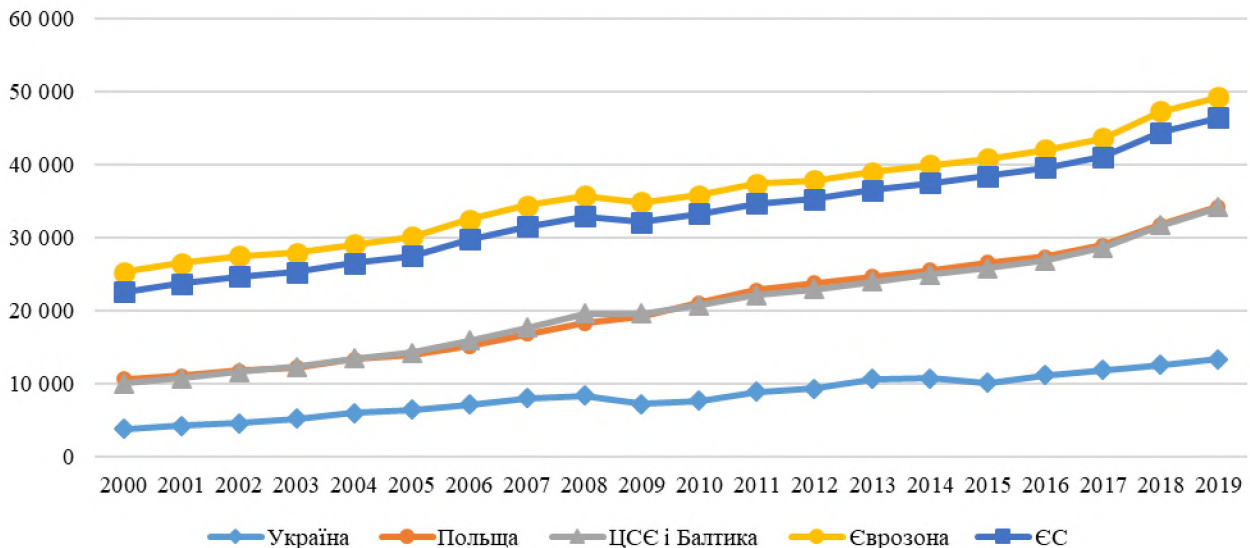

Рисунок 2 – Динаміка ВВП (ПКС) України та країн Європи за період 2000-2019 рр., current international \$

Як зазначено у науковій праці [9, с. 68-69], динаміка номінального ВВП відображає три глибокі кризи, які вітчизняна економіка пережила за період незалежності.

Перша пов'язана з кардинальною трансформацією економіки, зумовленою переходом до ринкових відносин (лібералізація зовнішньої торгівлі, розрив економічних зв'язків у межах колишнього СРСР). Після потрясінь відбулося часткове відновлення завдяки зростанню світових цін на сировину, насамперед продукцію металургії. Поступальний розвиток тривав до 2008 р.

Другий, унаслідок порушення основних макроекономічних пропорцій, зокрема різкого зростання рівня споживання, збільшення залежності від зовнішніх ринків, скорочення зовнішнього попиту, дефіциту зовнішніх запозичень та неадекватної курсової політики, країна виявилась надто вразливою до погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури. Саме тому під час світової фінансової кризи у 2009 р. ВВП України знизився на 15,1%, що було найгіршим показником серед країн СНД. Найбільших втрат у цей період зазнали будівництво, фінанси, переробна промисловість і торгівля. Часткове відновлення економіки протягом 2010–2012 рр. знову ж таки не дало їй змогу досягнути передкризового рівня 2008 р.

Третя хвиля кризи у 2013 р., викликана тим, що Україна отримала з боку основного торговельного партнера, а саме Росії, який після торговельної війни переріс у справжню війну (окупація значної частини економічної території, розрив усталених економічних зв'язків, постійне скорочення доступу до ринку Росії).

Дані рисунку 2 демонструють зростання ВВП (ПКС) на душу населення України у порівнянні з іншими європейськими країнами. Найбільш цікавим є порівняння з найближчим сусідом, а саме Польщею. За 2000–2019 рр. у Польщі спостерігалось безперервне зростання ВВП (ПКС) на душу населення. Навіть світова фінансова криза не вплинула на позитивну тенденцію цього показника.

Порівняння ВВП (ПКС) на душу населення України з аналогічним показником у середньому по країнах Центральної Європи та Балтики дає такі ж результати, хіба що за винятком того, що в період економічної кризи в цих країнах мало місце незначне падіння ВВП (ПКС) на душу населення. В цій групі країн показник ВВП (ПКС) на душу населення зростає, проте, на відміну від Польщі (де було зростання), спостерігалось незначне падіння у 2008–2009 рр. На початку аналізованого періоду в країнах Центральної Європи та Балтії цей показник був у 2,6 рази більшим, ніж в Україні. Зазначене прослідковується і у 2019 р.

Слід відмітити, що тенденція до відставання України за ВВП (ПКС) на душу спостерігається по відношенню до країн Єврозони та ЄС загалом. Сьогодні відставання сягає майже 4 рази. Зауважимо, що Польща за досліджуваний період істотно скоротила своє відставання від решти країн ЄС (відносно країн Єврозони показник зменшився від 2,5 разів на початку 2000 р. до 1,5 разів у 2019 р.).

Як номінальний, так і реальний ВВП можуть не завжди коректно відображати фактичні обсяги виробництва в країні через існування так званої тіньової економіки. Функціонування тіньової економіки поряд з легальною, призводить до істотного скорочення в структурі доходів бюджету країни частки податкових надходжень, що ставить під загрозу виконання важливих державних програм [10, 11] (рис. 3).

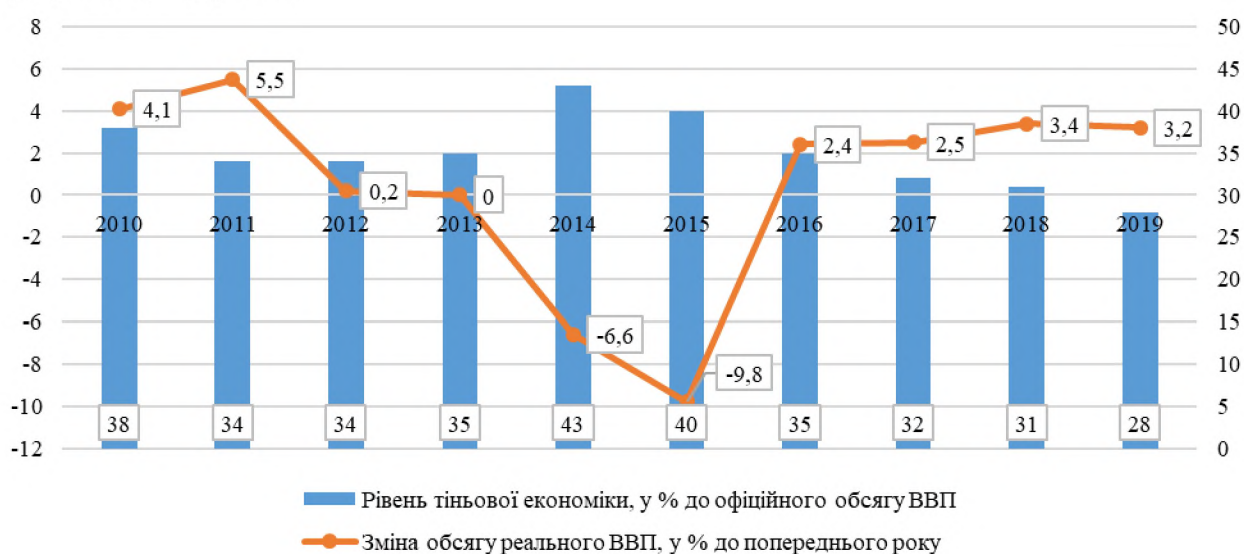

Рисунок 3 – Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року)

При оцінюванні ВВП окрім порівняння номінального та реального його рівнів, за доцільне є дослідження структури за категоріями кінцевого споживання та категоріями доходу (рис. 4) [7; 12].

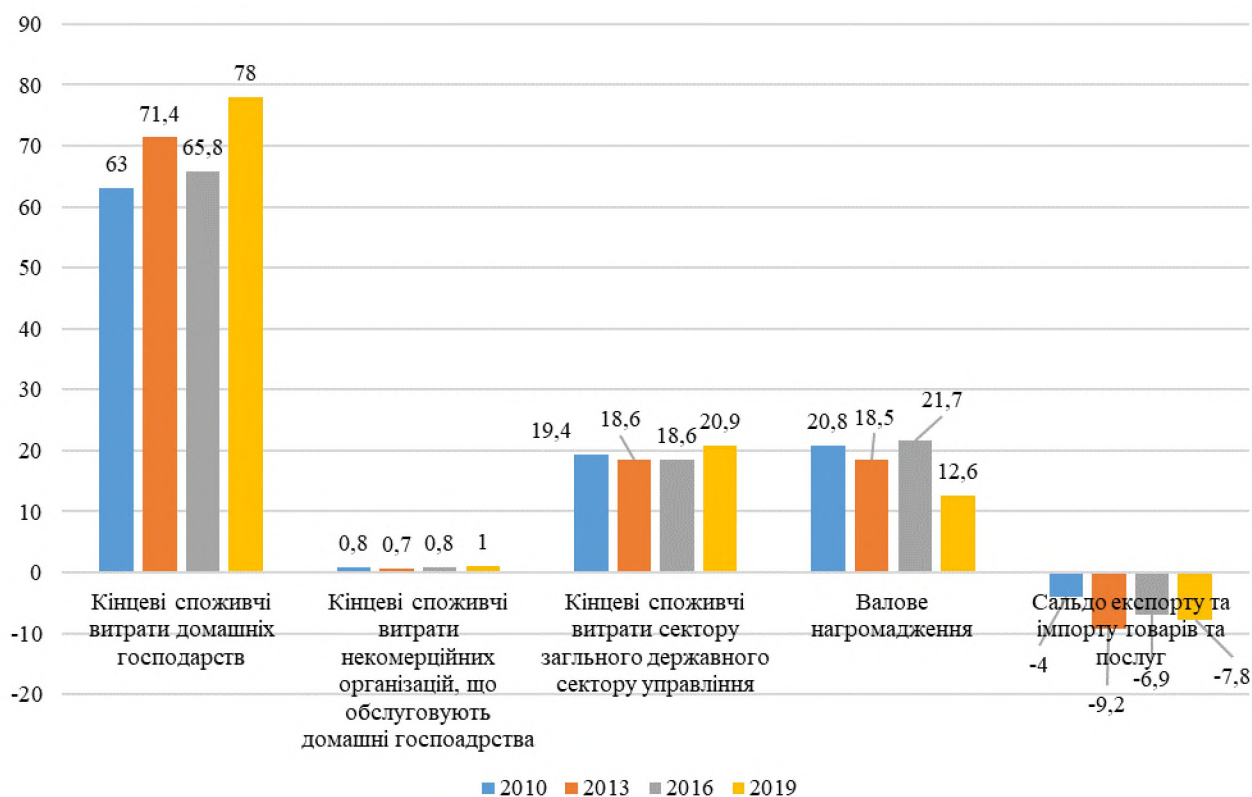

Рисунок 4 – Структура ВВП за категоріями кінцевого використання, %

Як свідчать дані табл 1 та рисунку 4, кінцеві споживчі витрати домашніх господарств за аналізований період мають тенденцію до зростання у структурі ВВП за категоріями кінцевого використання. Так у 2019 р. вони зросли у порівнянні з 2010 р. на 15 %. При цьому валове нагромадження має зворотну тенденцію до зниження, у 2019 р. воно склало 12,6 %, що на 8,2 % менше ніж у 2010 р. На протязі аналізованого періоду спостерігається від'ємне сальдо експорту/імпорту товарів і послуг, що свідчить про зниження виробничих потужностей щодо експортування.

Слід відмітити, що за I квартал 2020 р. кінцеві споживчі витрати домашніх господарств склали у структурі ВВП 86,7 %, а валове нагромадження капіталу досягло від'ємного значення та склало -5,2% [7; 13].

У таблиці 2 наведено дані про структуру валового внутрішнього продукту за категоріями доходу.

Таблиця 2 – Структура ВВП за категоріями доходу, %

Категорія	Роки									
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Темпи зростання ВВП	104,1	105,5	100,2	100,0	93,4	90,2	103,6	101,7	119,3	111,6
Питома вага у ВВП:										
Оплата праці найманих працівників	48	47	50	50	46	39	37	39	41	43
Податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт	12	14	13	13	13	16	15	16	15	14
Валовий прибуток, змішаний дохід	40	39	37	38	41	45	48	45	44	47
Коефіцієнт «бізнес-праця»	83,8	83,2	73,5	75,3	88,1	115,1	129,3	115,4	107,3	109,3

Основний тягар втрат від економічного спаду перекладається на найманих працівників. Легко помітити, що практично в усіх випадках, зменшення ВВП призводить до скорочення питомої ваги заробітної плати. Так, наприклад, в Україні у 2015 р. на заробітну плату найманих працівників припадало 39,1%, тоді як у 2013 р. цей показник був на 10 відсоткових пунктів більшим. Якщо перерахувати у абсолютних зіставних показниках, то доходи від заробітної плати у 2015 р. порівняно з 2014 р. скоротилися на 24%, а порівняно з 2013 р. – на 34%.

Також прослідковується зростання питомої ваги валового прибутку в період економічної кризи. У 2015 р. в Україні питома вага валового прибутку досягла достатнього значення у порівнянні з 2016-2019 рр., незважаючи на падіння обсягів виробництва протягом двох років. Більше того, в Україні, хоча за 2014–2015 рр. реальні обсяги виробництва скоротилися майже на 16 %, реальний валовий прибуток навіть зріс на 1,2%.

Зазвичай, в період економічної кризи не зменшуються також доходи держави. У 2015 р. в Україні питома вага податків (мова йде про непрямі податки за мінусом субсидій на виробництво та імпорт) досягла свого історичного максимуму – 16 %. Більше того, українська держава не тільки змогла компенсувати втрати від падіння обсягів виробництва, а й збільшила свої реальні доходи за рахунок цих податків у 2015 р. на 7,2% порівняно з 2013 р.

Для характеристики співвідношення доходів бізнесу та найманих працівників скористаємося показником, який у науковій праці [14, с. 51] названо коефіцієнтом «бізнес-праця». Він показує, скільки відсотків від оплати праці найманих працівників становить валовий дохід бізнесу. Формально він дещо нагадує відомий у марксизмі показник норми додаткової вартості, яка показує ступінь експлуатації найманої праці. Для нашого дослідження він буде демонструвати лише співвідношення первинних доходів двох груп суб'єктів: найманих працівників та бізнесу.

Легко помітити, що зазначений показник є досить високим. В окремі роки він перевищував 100%, що в цілому не є характерним для сучасного світу. Це свідчить про нерозвиненість внутрішнього ринку, адже його головним чином формують споживацькі витрати домогосподарств. Це також позначається на формуванні пенсійного фонду, оскільки відрахування до нього прямо залежать від фонду оплати праці (в Україні ця проблема є дуже відчутною). Для України чітко прослідковується зниження показника до 2012 р. та значне його зростання у наступні роки. Коефіцієнт «бізнес-праця» досяг найвищого значення за весь досліджуваний період – 129,3%. Це є ще

одним свідченням того, що вітчизняна економічна система більше опікується доходами бізнесу, ніж найманих працівників.

При оцінці рівня ВВП за доцільне, є також дослідити такі показники як співвідношення валового зовнішнього та внутрішнього боргу до ВВП. Зазначені показники характеризують спроможність держави виконувати власні зобов'язання (рис. 5) [6].

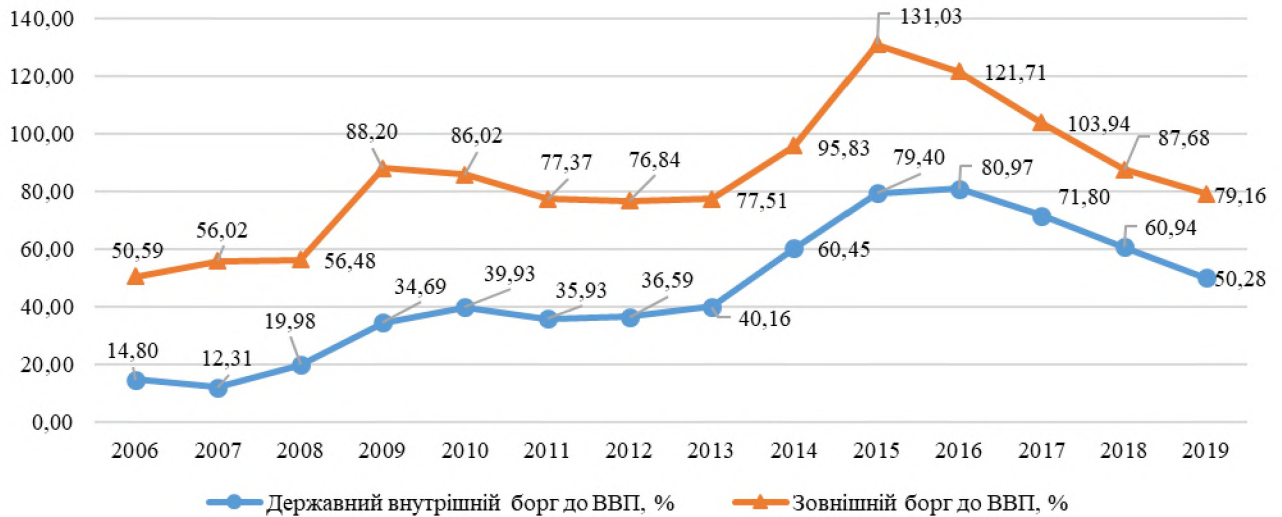

Рисунок 5 – Динаміка показників співвідношення внутрішнього та зовнішнього боргу до ВВП за період 2006-2019 рр, %

Як свідчать дані представлені на рисунку 5, найбільш піковий період, який уявляє загрозу до спроможності України виконувати зобов'язання припадає на 2015-2017 рр. У цей період співвідношення зовнішнього боргу до ВВП перевищував 100 %, а внутрішнього наближалось до критичного. За методологією Міжнародного валютного фонду співвідношення суми державного зовнішнього боргу до валового внутрішнього продукту досягає критичного рівня, коли він складає 60 %.

Ми погоджуємося з думкою Т. Єфіменко, що «...в умовах нової економічної реальності, загроз виникнення нових кризових ситуацій, особливої актуальності для всіх регіонів та країн світу набуває здатність національних економік до стабільного розвитку» [15, с. 10].

Таким чином, можна зробити висновок, що вітчизняна економіка протягом усього досліджуваного періоду мала тенденцію до зростання за показниками реального та номінального ВВП. Однак це зростання час від часу має тенденцію до коливань. Порівняно з країнами Європи, зокрема Польщею, країнами Центральної Європи та Балтії, країнами Єврозони та ЄС загалом зростання України є незначним, спостерігається щоразу більше відставання. Повільні темпи економічного розвитку України загалом мають внутрішній характер, адже йдеться про високий рівень корупції, події на Сході, низьку інвестиційну привабливість вітчизняних підприємств, зростання зовнішнього боргу, зношену транспортну інфраструктуру, слабку економічну динаміку тощо.

Пріоритетним напрямком перш за все має бути забезпечення макроекономічної стабільності фінансового сектору економіки. Це має супроводжуватися проведенням ключових структурних реформ, щоб дати поштовх економічному зростанню. Оскільки Україна перебуває в дуже складній політичній та економічній ситуації, то для стабілізації ВВП є необхідним проведення державної політики, яка повинна супроводжуватися проведенням ключових структурних реформ. З нашої точки зору, урядовим органам, в умовах застосування монетарного устрою на підставі режиму таргетування інфляції та враховуючи важливість підвищення ефективності використання основних інструментів монетарного регулювання, за необхідне, перш за все, є забезпечення узгодженості монетарної та фіскальної політик. Координація грошово-кредитної та фіскальної політики повинна полягати у виробленні та реалізації їх таким чином, щоб вони не суперечили одна одній і разом сприяли

досягненню загальних цілей економічної політики, якими є стале економічне зростання та низький рівень безробіття за довгострокової цінової стабільності та зовнішньої стійкості.

Інфляційний таргет на рівні 5% відповідає кількісній цілі Стратегії монетарної політики Національного банку України та загалом є науково обґрунтованим з конвенційної точки зору, однак цей орієнтир не враховує ймовірний вплив другої хвилі COVID-19 в 2021 році, що буде реалізовано у формі продовження рецесії та скорочення споживання в результаті нового етапу карантину. Розгортання такого сценарію несе високі ризики зупинення національної економіки, що (на фоні низької облікової ставки та загалом м'якого монетарного режиму) може призвести до стрімкої дезінфляції з потенційним переростанням у дефляцію.

Спроможність НБУ успішно реалізувати політику таргетування інфляції пов'язано з низькою дієвістю ключового каналу монетарної трансмісії – процентного каналу. Індикатором у досягненні цілей таргетування інфляції НБУ обрано індекс споживчих цін, що не дає змоги центральному банку повною мірою впливати на цей показник через наявність у структурі індексу споживчих цін немонетарної компоненти. Тому за доцільне є використання базового індексу споживчих цін, на який НБУ справляє безпосередній вплив.

Недостатня дієвість монетарного трансмісійного механізму знайшла відображення в розбалансуванні грошового й валютного ринків, деформації кредитного ринку та погіршенні кредитного клімату, зменшенні впливу монетарних імпульсів центрального банку як на фінансову систему, так і на реальний сектор економіки. Тобто основна проблема вагомого впливу монетарного регулювання на економічне зростання в державі міститься у відновленні дієвості каналів трансмісійного механізму грошово-кредитної політики, який залежить від вибору монетарного устрою.

Також країні необхідні реформи газового сектору, дерегуляція бізнесу, а також прозора система державних закупівель. Вітчизняним урядовим органам влади за потрібне є мінімізувати негативний ефект від бюджетної стабілізації, з метою підвищення економічної активності. За для цього потрібні наступні наступальні дії: знаходження коштів для найважливіших інфраструктурних проєктів, використовуючи механізм пільгового фінансування; максимально заохочувати підприємницьку діяльність; застосовувати нові банківські інструменти для фінансування проєктів; максимізувати підтримку виробничу сферу, яка націлена на експорт, за рахунок інформаційної, технічної та юридичної підтримки самих експортерів; сприяння виходу на зовнішній ринок вітчизняного малого та середнього бізнесу; формування дієвої системи експертного кредитування та страхування.

Список використаних джерел

1. Пелех О.Б. Аналіз динаміки ВВП України в контексті Європейського розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2019. Вип. 23. Ч. 2. С. 60-64.
2. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів. Пер. з англ. / О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський. Київ : Наш формат, 2018. 736 с.
3. Пелех О. Циклічність економічного розвитку і структурні зміни в економіці. Причорноморські економічні студії. 2018. № 2 7. Ч. 1. С. 85–89.
4. Осовська Г., Юшкевич О., Завадський Й. Економічний словник. Київ : Кондор, 2007. 358 с.
5. Моторина Р. Економічна статистика: навчальний посібник. Київ, 2005. 362 с.
6. Валовий внутрішній продукт України. Міністерство фінансів України. URL: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>. (дата звернення 05.09.2020).
7. Соціально-економічний розвиток України за січень-травень 2020 р. Державна служба статистики. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/infografika/2020/soc_ek_r_Ukr/soc_ek_r_Ukr_05_2020.pdf. (дата звернення 05.09.2020).
8. GDP per capita, PPP (current international \$) / The World Bank. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD> (дата звернення: 05.09.2020).
9. Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України: наукова доповідь / ред. І. Бобух. Київ : НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України», 2018. 390 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/299.pdf> (дата звернення: 05.09.2020).
10. Фатюха Н.Г., Шумакова К.В. Сучасний стан твньювої економіки у ВВП України. Економічний простір. 2014. № 82. С. 125- 135.

11. Загальні тенденції тіньової економіки в Україні у 2019 році. Міністерство економіки, торгівлі та сільського господарства України. Тіньова економіка. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (дата звернення: 10.09.2020).
12. Валовий внутрішній продукт за категоріями кінцевого використання. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/vvp_ric/vvpzkkv_u.htm (дата звернення: 07.09.2020).
13. Валовий внутрішній продукт у 2010-2018 рр. Офіс з фінансового та економічного аналізу у Верховній Раді України. 2018. URL: <https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/gdp2010-2018.pdf> (дата звернення: 07.09.2020).
14. Задоя А.О. Структура ВВП за категоріями доходу: порівняльний аналіз. Європейський вектор економічного розвитку. 2016. № 2 (21). С. 48-55.
15. Єфіменко Т.І. Звітування зі сталого розвитку: виклики та шляхи подолання. Фінанси України. 2019. № 11. С. 9-19. DOI: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.11.009>.